

М. Г. СТЕЛЬМАХОВИЧ
НАРОД ПРО КУЛЬТУРУ МОВИ

Немає мудріших, ніж народ, учителів.
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

(М. Т. Рильський)

Шукаючи шляхів піднесення мовної культури, не слід забувати народної мудрості. Зокрема, численні прислів'я і приказки вчать глибоко шанувати рідну мову і мови інших народів, з великою відповідальністю ставитися до кожного слова: «Силу сказаного слова перевір на своєму серці», «Що маєш казати, то наперед обміркуй», «Чесним словом дорожи, якщо дав його — держи!»¹. У приказках і прислів'ях наголошується на великій силі живого слова, його змістовності, глибині, дієвості: «Слово може врятувати людину, слово може і вбити», «Бритва шкребе, а слово ріже», «Гостре словечко коле сердечко», «Язык без кісток, але кості ріже», «Правдиве слово броню пробити готове»; підкреслюється неможливість повернути сказане: «Скажеш — не вернеш», «Вода все сполоче, крім злого слова», «Рана загойться, а лихе слово — ніколи!», «Слово не горобець, вилетить — не піймаєш», «Що запишеш пером — не витягнеш волом».

Мовний розвиток, як і звичка вміло й до речі користуватися словом, є істотною ознакою загальної культури кожної людини, показником її морального обличчя, ділових якостей, характеру: «Порожня бочка гучить, а повна мовчить», «Добра голова не скаже пусті слова», «Хто себе скрізь вихваляє, в того совісті немає», «Хто багато говорить, той мало робить». Прислів'я та приказки закликають до оволодіння мовою, орієнтують на правильне мовлення: «Змалку вчись говорити правильно!», «Без дії — порожні мрії». Схвально ставлячись до людей, які вільно володіють широким лексичним запасом, народна мудрість разом з тим засуджує зайву, порожню балаканину, багатослів'я: «Хто багато говорить, той нічого не доводить», «У багатослів'ї не без пустослів'я», «Не мовчанка нудна, а зайва балачка», «Зайве слово, як в очах полова». Засуджується, однак, і надмірна мовчазність, невміння своєчасно сказати слово: «Мовчить, як пень», «Мовчить, як води в рот набрав». Народ рішуче виступає проти зайвих, фальшивих прикрас у мові: «Красно говорить, а слухати нічого». Про базік у народі кажуть: «Базіка — мовний каліка», «Не долоні мозолясті, а язик», «Він набалакає, що на вербі груші ростуть», «Меле язиком, наче з гарячки», «Язык без кісток: що хоче — лопоче», «Намолів сім мішків гречаної вовни», «Переливає з пустого в порожнє», «Такий язик, що й на припоні не втримаєш», «Багато говорено, але мало сказано», «Меле, як порожній млин» та ін.

У боротьбі з мовними похибками й недолугістю народна мудрість безкомпромісна і безпощадна. Дошкульно критикуючи ці негативні явища, вона часто вдається до сатири й сарказму: «Нарядилася, як пава, а кричить, як гава», «Заторохтіла Солоха, наче діжка з горохом», «Мекає, як теля недорізане», «Гавкає, наче три дні не їв», — кажуть про тих, хто не дотримується узвичаєних норм, ігнорує інтонаційні барви усного мовлення. Прислів'я та приказки багаті на цінні поради, які стосуються вироблених віками правил мовного спілкування між людьми. Ось лише деякі з них: «Криком дуба не зрубаєш», «Слухай тисячу разів, а говори один раз», «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше», «Або розумне казати, або зовсім мовчати», «Не хочеш чути дурних слів, не кажи їх сам», «Краще не договорити, ніж переговорити», «Менше говори, більше почувеш», «Спочатку подумай, а тоді кажи», «Бережи хліб на обід, а слово на відповідь», «Одними балачками почесней не здобудеш», «Умій вчасно сказати і вчасно замовчати», «Умієш говорити, умій слухати», «Коли сам добре не знаєш, то й не говори», «Краще мовчати, ніж брехати» тощо.

Високо оцінюючи роль живого слова («Живе слово дорожче, ніж мертва літера»), народ бореться за естетизацію мовлення, засуджує мову нечітку, грубу, недоброзичливу («Ні з губи мови, ні з носа вітру», «Ні з рота мови, ні з носа сопілки»). Народна практика мовного

¹ Наведені тут і далі прислів'я і приказки взяті з друкованих збірок українського фольклору.

спілкування дуже багата на слова ввічливості, доброзичливі побажання типу *«будь ласка»*, *«ласкаво запрошую»*, *«добрий день»*, *«на все добре»* тощо. Народ дбає про делікатність у взаєминах між людьми, що виражається і в дотриманні відповідного мовного етикету. Народна етика встановила дуже чіткі правила, хто і коли, з ким і як повинен перший вітатися: молодший вітається з людиною старшого віку, кінний— з пішим, ідучий — з сидячим, чоловік — з жінкою, розробила мовну манеру вітання тощо. Добрим взаємопобажанням трудовий народ нерідко надає високого поетичного звучання. Такими є побажання при народженні дитини, новорічні віншування, щедрівки, веснянки, весільні пісні тощо.

В народі з давніх-давен пошаною користується той, хто добре володіє словом, а ще більше — знавці багатьох мов: *«Скільки знаєш мов, стільки раз ти людина»*. Таким чином, народна мудрість виховує любов і пошану не тільки до рідної мови, але й до мов інших народів. Це ще раз підтверджує постійне прагнення трудящих до єдності і в галузі мовної культури, виражає їх інтернаціональні почуття.

Культура мови розглядається як неодмінний складник загальної культури людини, показник і засіб її всебічного й гармонійного розвитку. Колективний досвід народу вчить, що піднесення культури мовлення кожної окремої людини відбувається значно успішніше, якщо вона постійно займається самовихованням, тобто послідовно збагачує свою активну лексику, засвоює інтонаційні барви живого мовлення, виробляє в собі вміння висловлюватися змістовно й логічно, самостійно знаходячи найбільш вдалу форму для передачі своїх думок шляхом якнайкращого використання всіх мовних багатств. Усній народній творчості не властиві мовні штампи, що знеособлюють мовлення, заяложують мову, спустошують її, присипляють живу думку, вона обстоює вирази свіжі, оригінальні, які розбурхують думку, щедро живлять розум і серце.

Позбавлений права на освіту в умовах експлуататорського суспільства, трудовий народ постійно прагнув до світла й знань, мріяв про навчання. І ця віковічна мрія трудящих здійснилася в нашій країні після перемоги Великого Жовтня. Про велику користь освіти йдеться в багатьох прислів'ях та приказках дожовтневої і радянської доби, в яких справедливо зауважується, що мовний розвиток людини в значній мірі залежить від рівня її освіти. *«Вік живи — вік учись!»*, — закликає прислів'я. Одним із засобів розширення і поглиблення знань є читання: *«Читання — найкраще навчання»*, *«Хто багато читає, той багато знає»*. Начитаність значно прискорює не тільки розумовий, але й мовний розвиток людини: *«Щоб мову добре знати, треба книжки читати»*, *«В начитаній людині — всі слова перлини»*. Не випадково у фольклорі цілу низку прислів'їв і приказок присвячено книжкам: *«Книжка вчить, як на світі жити»*, *«Книжка для людини, що вікна для хатини»*, *«Книгу читати — горя не знати»*, *«З книжкою дружити — вік не тужити»*, *«Книгу читай — розуму набирай!»*, *«Книжка — найкращий товариш і друг»*. Про книжки складено і цілий ряд загадок: *«Не думає, не гадає, а інших навчає»*, *«Дерево — не дерево, а листки має. Той буде мудрим, хто на них ся знає»*.

Отже, колосальний колективний досвід і повсякденна практика трудящих мас виробили і відбили у фольклорі чітку систему поглядів на культуру мови, на мовну етику.